

نقش مساجد در تحولات و دگرگونی‌های اجتماعی

محمد رضا مظفری (کارشناس علوم اجتماعی)

یکی از مسائل مهمی که در مورد پایگاه‌های مذهبی مد نظر هر دینی است، میزان تاثیرگذاری این مراکز در اجتماع و شرکت آن در دگرگونی‌های اجتماعی است. نمونه بارز این تحولات انقلاب اسلامی ایران است. در مقاله حاضر با توجه ویژه به این دگرگونی، نقش مساجد در تحولات جامعه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

اهمیت مسجد

مسجد از دیرباز در زندگی مسلمانان نقش محوری داشته و زیربنای شکل‌گیری تمدن اسلامی محسوب می‌شود. مساجد در نظام سیاسی - اجتماعی مسلمانان فقط کارکرد عبادی و مذهبی نداشته، بلکه دارای کارکردهای اقتصادی، نظامی و... نیز بوده‌اند.

در ایران هم‌زمان با ورود اسلام مساجد شکل گرفتند و پس از آن یکی از نهادهای تأثیرگذار در زندگی مردم ایران بوده‌اند. در شکل‌گیری نهضت‌های سیاسی - اجتماعی ایرانیان در ادوار مختلف، مانند قیام سرداران، نهضت مشروطه، قیام گوه‌رشاد و انقلاب اسلامی ردپای مسجد به‌وضوح دیده می‌شود. به‌خصوص در روند شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی، مساجد یکی از عمده‌ترین اماکن تجمع و اعتراض مردم و شکل‌گیری تظاهرات ضد حکومتی بود.

نقش مساجد در پیروزی انقلاب اسلامی

در دوره شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی (1342-1357) مساجد چه نقشی داشتند و چه کارکردهایی ارائه دادند؟ با پاسخ به این سوال کارکرد اصلی مسجد در اجتماع روشن خواهد شد.

بر اساس نظریه‌های نهادگرا یا سازمان‌گرا، موفقیت یا شکست جنبش‌های اجتماعی بستگی به آن دارد که سازمان جنبش چگونه طراحی و بکارگیری شود و تا چه حد در بسیج موفق باشد. بنابر نظرات نظریه‌پردازان مهم‌ترین عنصر هر انقلاب بسیج سیاسی توده‌ها است که ایدئولوژی، رهبری، تشکل، سازمان و توده مردم مهم‌ترین ارکان هر بسیج سیاسی هستند. با توجه به چنین نظراتی به بررسی کارکردها و رویکردها برای بسیج سیاسی می‌پردازیم.

1. سازمان باید قادر باشد ارتباط دقیق و منطقی میان انقلابی‌ها با یکدیگر، انقلابی‌ها با توده مردم و این دو را با رهبری برقرار نماید. همچنین رساندن اخبار و اطلاعات از کارهای ویژه سازمان است.

2. پشتیبانی مالی و تدارکاتی و در واقع بسیج منابع و امکانات.

حال به بررسی عملکرد مساجد بر اساس کار ویژه فوق می‌پردازیم.

1. کارکرد ارتباطی - رسانه‌ای مسجد

برای ایجاد بسیج سیاسی باید میان اعضای جامعه گونه‌ای از ارتباطات سازمانی و ساختاری وجود داشته باشد تا رهبران انقلابی از طریق این سازمان‌ها با اعضا جامعه، ارتباط برقرار نموده، شرایط بسیج را مهیا کنند. حال که ضرورت ارتباطات در بسیج و انقلاب انکارناپذیر است باید دید که مسجد چه نقشی در این زمینه ایفا کرده است؟ آیا در عصری که عصر انقلاب ارتباطات و به تعبیر برخی «دهکده جهانی» نام گرفته است، مسجد می‌تواند با قدمتی 1400 ساله با رسانه‌های ارتباطی

نوبت به رقابت پردازد؟

در پاسخ به این سؤالات ابتدا نگاهی به وضعیت رسانه‌های نوین اعم از مکتوب، دیداری و شنیداری و ورود آنها به ایران انداخته، سپس به مقایسه مسجد با آنها می‌پردازیم و کارهای ویژه ارتباطی مسجد را در بسیج سیاسی مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم.

از ورود رسانه‌های جدید به ایران حدود دو قرن می‌گذرد. در دهه اول قرن نوزدهم رسانه‌های چاپی وارد ایران شد. ظهور تلگراف نیز در اوایل دهه 1860 میلادی در ایران سبب تحولات بسیاری شد. این کانال ارتباطی که برای تحقق اهداف امپریالیستی و استعماری بریتانیا در ایران توسعه یافت، به تقویت حکومت مرکزی در داخل و توسعه اهداف استعماری منجر شد. بدین ترتیب در اواخر قرن نوزدهم این دو رسانه مهم در تقابل با مردم و فرهنگ و اعتقادات آنان قرار گرفتند. این سیاست‌های استعماری در دوران محمدرضا شاه نیز ادامه یافت و تأسیس تلویزیون در سال 1339 دوره جدیدی از ورود رسانه‌ها به ایران بود. سیطره کامل رژیم پهلوی بر رسانه‌ها و ترویج ایده‌ها و الگوهای مورد نظر رژیم که با فرهنگ اکثریت جامعه همخوانی نداشت باعث شروع فعالیت جداگانه طیف سنتی در ترویج اعتقادات شد. این امر به‌ویژه پس از قیام پانزده خرداد و ظهور امام خمینی(ره) به‌عنوان رهبر نهضت و ظهور مساجد به‌عنوان پایگاه نهضت اسلامی، هویداتر شد. از مهم‌ترین دلایل موفقیت مسجد در کارکرد رسانه‌ای خود، بهره‌گیری از ارتباطات چهره‌به‌چهره بود که با توجه به فرهنگ شفاهی جامعه ایران، این امر بسیار تأثیرگذار بود.

دلیل دیگر موفقیت مسجد استفاده از پتانسیل رسانه‌های نسل اول (رسانه‌های شفاهی و چهره‌به‌چهره)، رسانه‌های نسل دوم (موعظه و خطابه) و رسانه‌های نسل سوم (کتاب، جزوه، اعلامیه و کاست‌های حاوی پیام‌های امام) در کنار سرمایه اساسی این پایگاه است. مسجد با استفاده از این ترکیب توانست ارتباط میان رهبری و توده‌ها را برقرار سازد.

دیگر مزیت مسجد در تأثیرگذاری اجتماعی، مصنوعیتی است که مسجد به دلیل جنبه تقدسش واجد آن است و به مخالفین جرئت نمی‌دهد که کوچک‌ترین تعرضی به این حریم داشته باشند.

در جامعه‌ای که اکثر افراد آن را مسلمانان تشکیل داده‌اند، یکی از در دسترس‌ترین نهادهایی که همه اقشار با آن ارتباط دارند، مسجد است. همچنین استقلال مسجد هم یکی از مسائلی است که کمتر رسانه‌ای از آن برخوردار است.

2. کارکرد حمایتی - پشتیبانی مسجد

از دیرباز در جامعه اسلامی روال چنین بوده است که مسجد و بازار، این دو نهاد تأثیرگذار در جامعه اسلامی با یکدیگر رابطه‌ای تنگاتنگ داشته‌اند. از لحاظ سیاسی موقعیت بازار و جمعیت آن نقش مهمی در شکل‌گیری تظاهرات مردمی داشت. با توجه به اینکه بازاریان گروهی از اجتماع سنتی شهرنشین بودند و با جمعیت زیادی از مردم در ارتباط بودند، با تعطیلی بازار، عده بسیاری از مردم را که ارتباط کمتری داشتند را مطلع ساخته، در اجتماعات اعتراضی شریک می‌ساختند. تعطیلی بازار باعث نارضایتی مردم و اعتراض به دولت می‌شد و خود زمینه‌ای دیگر برای اعتراض فراهم می‌کرد.

از لحاظ اقتصادی نیز بازار نقش مهمی در پشتیبانی و حمایت از مبارزات انقلابی و انقلابی‌ها داشت که می‌توان به موارد زیر

اشاره کرد:

2-1. ساخت مسجد و مکان‌های مذهبی؛

2-2. تأسیس و راه‌اندازی صندوق‌های قرض الحسنه و حمایت از مبارزه؛

2-3. پرداخت هزینه هیئت‌های مذهبی و حوزه‌های علمیه.

مسجد با دادن تغذیه فکری به مخاطبان و تزریق آنان در سطح جامعه با استفاده از نیروی نهفته در هر یک از اقشار از جمله

بازار، در جهت رسیدن به هدف نهایی می‌کوشید.

در مجموع می‌توان مهم‌ترین کارآیی‌های مسجد در ایجاد تحولات اجتماعی را مربوط به کارکرد سازمانی و رسانه‌ای آن

دانست. مسجد با تربیت نیروهای متعهد از همه اقشار جامعه و همچنین فضاسازی اجتماعی در پرتو مصونیت و استقلال

نقش مهمی را در معادلات اجتماعی بازی می‌کند.